

سورة

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی رساله آقای علی ولیقلی‌زاده تحت عنوان «الگویابی بحران‌های

ژئوپلیتیکی (مورد: بحران منطقه‌ای قره‌باغ)» را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای

دریافت درجه دکتری تخصصی (PhD) پیشنهاد می‌کنند.

| امضاء   | رتبه علمی | نام و نام خانوادگی         | اعضای هیأت داوران      |
|---|-----------|----------------------------|------------------------|
|    | دانشیار   | دکتر زهرا احمدی‌پور        | استاد راهنما           |
|    | استاد     | دکتر محمدرضا حافظ‌نیا      | استاد راهنما           |
|  | دانشیار   | دکتر عبدالرضا افتخاری      | استاد ناظر             |
|  | استادیار  | دکتر سید مسعود موسوی شفائی | استاد ناظر             |
|  | استاد     | دکتر الهه کولایی           | استاد ناظر             |
|  | استادیار  | دکتر یاشار ذکی             | استاد ناظر             |
|  | دانشیار   | دکتر عبدالرضا افتخاری      | نماینده تحصیلات تکمیلی |

## آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند.

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر انار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگارنده در رشته جغرافیای سیاسی است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم دکتر زهرا احمدی پور، مشاوره جناب آقای دکتر محمدرضا حافظنیا از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر انار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب علی ولیقلی زاده دانشجوی رشته جغرافیای سیاسی مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: علی ولیقلی زاده

تاریخ و امضا: ۹۱-۲-۲۵

## آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

**مقدمه:** با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها منطبق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب علی ولیقلی‌زاده دانشجوی رشته جغرافیای سیاسی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۷ مقطع دکتری دانشکده علوم انسانی منعقد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا  
تاریخ  
۹۱.۶.۲۴



دانشکده علوم انسانی

رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی

# الگویابی بحران‌های ژئوپلیتیکی

(مورد: بحران منطقه‌ای قره‌باغ)

علی ولیقلی‌زاده

استاد راهنما:

دکتر زهرا احمدی‌پور

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا

شهریور ماه ۱۳۸۷

تقدیم به:

# مادر و پدر عزیزتر از جانم

## همسر مهربان و فداکارم

و تقدیم به:

جامعه جغرافیدانان ایران و گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس  
و همه اساتید بزرگوارم که از محضرشان الفبای جغرافیای سیاسی آموختم  
و همه آنهایی که درس زندگی و محبت به من آموختند.

(امیدوارم تک تک کلمات این اثر مرحمی باشد بر سنگینی‌های دل بردبار و صبور  
پدر و مادرم در فراق فرزندان خویش)

باران با عشق می‌بارد. سبزه می‌روید و از روح کلمات: معرفت

## تقدیر و سپاس

اول خداوند بزرگ و منان را بی‌نهایت سپاسگزارم که تحصیل در فضایی پاک و سالم در کنار انسان‌های بزرگ و دلسوز - خانواده عزیزم، آموزگاران، معلمان، و اساتید خوبم - را برایم فراهم نمود. در همین جا، جا دارد از تمام کسانی که در طول انجام این پژوهش به نحوی متحمل زحمات بنده بودند تشکر ویژه‌ای داشته باشم. علی‌الخصوص، از سرکار خانم دکتر زهرا احمدی‌پور که به‌عنوان استاد راهنما (هم در دوره ارشد و هم دوره دکترا)، اینجانب را از راهنمایی‌های عالمانه خود بهره‌مند ساختند و متواضعانه نه تنها به‌عنوان یک معلم، بلکه همواره در نقش مادری مهربان، با حوصله مسیر این پژوهش را برایم بسیار هموار فرمودند. همچنین، از جناب آقای دکتر محدرضا حافظ‌نیا به‌عنوان استاد مشاورم، که الحق و الانصاف هر چه بر قلم ناتوان اینجانب نقش می‌بندد جوهره آن از اندیشه‌های عالمانه و فلسفی ایشان منشاء می‌گیرد. علاوه بر این، از اساتید محترم و بزرگواری سرکار خانم دکتر الهه کولایی از گروه علوم سیاسی دانشگاه تهران، جناب آقای دکتر عبدالرضا افتخاری از گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس، جناب آقای دکتر سید مسعود موسوی شفائی از گروه روابط بین‌الملل دانشگاه تربیت مدرس و جناب آقای دکتر یاشار ذکی (نخستین معلم جغرافیای بنده) از گروه جغرافیای دانشگاه تهران که زحمت داوری این کار پژوهشی را تقبل نموده و پیشنهادات عالمانه‌ای خود را در راستای تقویت علمی این پژوهش در اختیار بنده قرار دادند، بی‌نهایت ممنونم. همچنین، جا دارد از تلاش‌های بی‌دریغ و شخصیت والای مدیر محترم گروه جغرافیا جناب آقای دکتر مهدی پورطاهری و همه دوستان خوبم که در طول مدت تحصیل همواره یار و یاور قلبی و علمی بنده در دیار غربت بودند و تمام عزیزانی که در واحدهای آموزشی و پژوهشی دانشکده علوم انسانی همواره متواضعانه در مقابل درخواست‌های دانشجویان پاسخگو هستند تشکر و قدردانی نمایم.

علی ولیقلی‌زاده

تابستان ۱۳۹۱

## چکیده

اصولاً، یکی از روش‌های پیشگیری از وقوع بحران‌ها بویژه در محیط بین‌الملل، داشتن معرفت نظری از طبیعت وجودی بحران است. یعنی هر چه هویت وجودی بحران‌ها عمیق‌تر ریشه‌یابی شود، شناخت بهتر و کامل‌تری حاصل خواهد شد و این شناخت علاوه بر جهت‌دهی صحیح به سیاست خارجی دولت‌ها، شناخت جامع‌تری از محیط بین‌الملل فراهم کرده و قطعاً در جلوگیری و کاهش آثار منفی بحران‌ها یاری دهنده دولت‌ها خواهد بود. روی همین اصل، هدف این پژوهش تبیین معرفتی از هویت یا طبیعت وجودی بحران‌های ژئوپلیتیکی است. بنابراین، در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی سعی شده است، در دو بخش متفاوت: الف (بخش نظری)، ب (مطالعه موردی: بحران قره‌باغ) طبیعت بحران‌های ژئوپلیتیکی مورد بررسی قرار گیرد تا پس از آن با استناد به مباحث نظری و تجربیات بحران قره‌باغ، الگویی معرفتی از بحران‌های ژئوپلیتیکی ارائه شود.

طبق نتایج این پژوهش، بحران‌های ژئوپلیتیکی نوع خاصی از بحران‌های بین‌المللی هستند که از منشا کاملاً جغرافیایی (جغرافیایی - سیاسی، جغرافیایی - فرهنگی و جغرافیایی - اقتصادی) برخوردارند. ویژگی بارز بحران‌های ژئوپلیتیکی همچون بحران قره‌باغ دیرپا بودن آنهاست؛ بنابراین حل و فصل آنها مستلزم گذر زمان و تسامح سیاسی - ملی طرفین اختلاف در زمینه ارزش‌های جغرافیایی - ملی است. در بحران‌های ژئوپلیتیکی همچون بحران قره‌باغ وزن سیاسی ارزش‌های جغرافیایی ماحصل پویایی متغیرهایی (عوامل دخیل در بحران) است که به صورت عوامل رقابتی یا اختلاف‌زا نظر بازیگران مختلف را به سوی حوزه بحرانی جلب کرده و به انحاء مختلف با تقویت وزن سیاسی بحران بر میزان پیچیده بودن آن افزوده و نهایتاً باعث تشدید گسل‌های اختلاف می‌شوند. همچنین، در بحران‌های ژئوپلیتیکی همچون بحران قره‌باغ بخاطر طبیعت خاص و مستعد بحران برای تعقیب و تقویت منافع ملی - راهبردی، شاهد حضور و رقابت بازیگران مختلفی از سطوح مختلف هستیم که غالباً تحت تأثیر عوامل متنوعی الگوی رفتاری مبهم و متناقضی بین آنها دیده می‌شود و این موضوع همواره بر ماهیت پیچیده بحران می‌افزاید. علاوه بر این، با توجه به ماهیت پیچیده بحران‌های ژئوپلیتیکی و نیز هویت کاملاً متفاوت و متناقض بازیگران، بخاطر نبود رویکرد منسجم در میانجی‌گری که تابع منافع راهبردی و درک ژئوپلیتیکی متفاوت بازیگران، نگاه متفاوت نسبت به بحران، رفتار جانبدارانه میانجی‌گران، و شرایط ویژه (معمولاً نابرابر) روند مذاکرات صلح بین طرفین اختلاف است، غالباً روند مدیریت بحران - های ژئوپلیتیکی همچون بحران قره‌باغ طوری است که به راحتی باعث تغییر در مسیر بحران یا پیچیده شدن حل آن می‌شود.

**کلیدواژه‌ها:** بحران ژئوپلیتیکی، بحران قره‌باغ، مناقشات سرزمینی، مناقشات قومیتی - دینی،



## فهرست مطالب

| عنوان  | صفحه |
|--|------|
| <u>فصل اول: مقدمه و کلیات طرح پژوهش</u> .....                      | ۱    |
| ۱- ۱- مسأله پژوهش.....   | ۲    |
| ۱- ۲- پیشینه و سوابق پژوهش (مروری بر تعدادی از تحقیقات پیشین)..... | ۵    |
| ۱- ۳- سوال‌های پژوهش.....  | ۱۰   |
| ۱- ۴- فرضیه‌های پژوهش.....   | ۱۱   |
| ۱- ۵- اهداف و کاربردهای پژوهش.....                                 | ۱۱   |
| ۱- ۶- ضرورت انجام پژوهش.....                                       | ۱۲   |
| ۱- ۷- روش انجام پژوهش.....   | ۱۲   |
| ۱- ۸- روش و ابزار گردآوری اطلاعات.....                             | ۱۴   |
| ۱- ۹- تعریف اصطلاحات ویژه پژوهش.....                               | ۱۵   |
| ۱- ۹- ۱- بحران.....  | ۱۵   |
| ۱- ۹- ۲- ژئوپلیتیک.....  | ۱۵   |
| ۱- ۱۰- ساختار محتوایی پژوهش (روند پژوهش).....                      | ۱۵   |
| <u>فصل دوم: ادبیات نظری</u> .....                                  | ۱۷   |
| ۲- ۱- تعریف بحران.....   | ۱۸   |
| ۲- ۲- گونه‌شناسی انواع بحران.....                                  | ۲۰   |
| ۲- ۳- ریشه‌یابی بحران‌های بین‌المللی.....                          | ۱۹   |
| ۲- ۴- پیامدهای بحران‌های بین‌المللی.....                           | ۲۵   |
| ۲- ۵- روند تکاملی بحران‌های بین‌المللی.....                        | ۲۷   |
| ۲- ۶- ماهیت سیستمی و شیوع جغرافیایی بحران.....                     | ۲۷   |
| ۲- ۷- منطقه بحرانی چگونه شکل می‌گیرد؟.....                         | ۲۸   |
| ۲- ۸- بحران ژئوپلیتیکی.....  | ۳۰   |
| ۲- ۸- ۱- بحران ژئوپلیتیکی و مدل‌های پوتیتکای هاگت.....             | ۳۱   |

- ۳۴..... بحران ژئوپلیتیکی و کمربندهای شکننده کوهن ۲-۸-۲
- ۳۶..... بحران ژئوپلیتیکی و بالکان اوراسیای برژینسکی ۳-۸-۲
- ۳۸..... بحران ژئوپلیتیکی و جنگ تمدن‌های هانتینگتن ۴-۸-۲
- ۴۱..... سیستم سیاسی - فضایی بحران ژئوپلیتیکی ۵-۸-۲
- ۴۱..... مبانی جغرافیایی بحران ژئوپلیتیکی ۱-۵-۸-۲
- ۴۲..... ادعاها و اختلافات سرزمینی ۱-۱-۵-۸-۲
- ۴۵..... ناهمگونی جمعیتی ۲-۱-۵-۸-۲
- ۴۶..... نیروهای واگرا و مناقشات قومی ۳-۱-۵-۸-۲
- ۵۰..... نیروهای واگرا و مناقشات مذهبی ۴-۱-۵-۸-۲
- ۵۲..... اختلاف بر سر منابع استراتژیکی و پتانسیل‌های اقتصادی ۵-۱-۵-۸-۲
- ۵۴..... عوامل دخیل در بحران ژئوپلیتیکی ۲-۵-۸-۲
- ۵۴..... نظم ژئوپلیتیکی حاکم بر فضای جهانی ۱-۲-۵-۸-۲
- ۵۵..... دوره‌های گذار ژئوپلیتیکی ۲-۲-۵-۸-۲
- ۵۶..... واقعیت‌های سیاسی - جغرافیایی (ژئوپلیتیکی) ۳-۲-۵-۸-۲
- ۵۸..... مبانی هویتی یا اختصاصات ژئوپلیتیکی حوزه درگیر در بحران ۴-۲-۵-۸-۲
- ۵۸..... موقعیت جغرافیایی ۱-۴-۲-۵-۸-۲
- ۵۹..... موقعیت ژئوپلیتیکی ۲-۴-۲-۵-۸-۲
- ۶۰..... موقعیت استراتژیکی ۳-۴-۲-۵-۸-۲
- ۶۰..... جایگاه حوزه بحرانی در نظام ژئوپلیتیک جهانی ۵-۲-۵-۸-۲
- ۶۱..... فقدان توازن ژئوپلیتیکی در حوزه بحرانی ۶-۲-۵-۸-۲
- ۶۲..... ساختار روابط ژئوپلیتیکی ۷-۲-۵-۸-۲
- ۶۵..... همکاری یا رقابت در حوزه درگیر در بحران ۸-۲-۵-۸-۲
- ۶۶..... اختلاف منافع بازیگران ۹-۲-۵-۸-۲
- ۶۷..... میراث تاریخی یا ذهنیت تاریخی بازیگران ۱۰-۲-۵-۸-۲
- ۶۸..... بازیگران بحران ژئوپلیتیکی ۳-۵-۸-۲
- ۶۸..... بازیگران ۱-۳-۵-۸-۲
- ۷۰..... عوامل تأثیرگذار بر رفتار بازیگران در بحران ژئوپلیتیکی ۲-۳-۵-۸-۲
- ۷۰..... رویکرد راهبردی بازیگران ۱-۲-۳-۵-۸-۲

- ۷۱..... کدهای ژئوپلیتیکی سیاست خارجی بازیگران
- ۷۳..... تعلقات ژئوپلیتیکی بازیگران
- ۷۳..... نگرانی‌های ژئوپلیتیکی بازیگران
- ۷۴..... منافع ملی بازیگران
- ۷۶..... عوامل تفوق بازیگران داخلی در بحران ژئوپلیتیکی
- ۷۶..... گریز از انزوای ژئوپلیتیکی
- ۷۷..... حداقل وابستگی ژئوپلیتیکی
- ۷۸..... وزن ژئوپلیتیکی بالا
- ۷۸..... گرایش ایدئولوژیکی در بستر گرایش ژئوپلیتیکی
- ۷۹..... ثبات داخلی و سیاست ملی نظام‌مند
- ۸۰..... سیاست خارجی و دیپلماسی کاملاً پویا
- ۸۱..... حمایت و پشتیبانی خارجی
- ۸۲..... مشروعیت ملی دولت درگیر در بحران
- ۸۳..... توان اقتصادی و دورنمای پیشرفت اقتصادی - اجتماعی
- ۸۴..... برخورداری از توان نظامی برتر
- ۸۶..... روند مدیریت بحران ژئوپلیتیکی
- ۸۶..... میانجی‌گری
- ۸۷..... طبیعت و ماهیت میانجی‌گری
- ۸۹..... انگیزه میانجی برای حل بحران
- ۹۰..... میانجی‌گری موفق
- ۹۲..... پیامدهای بحران‌های ژئوپلیتیکی
- ۹۴..... جمع‌بندی (تئوری بحران ژئوپلیتیکی)

## فصل سوم: محیط‌شناسی تحقیق..... ۱۲۴

- ۱۲۵..... ۱- نگاه اجمالی به وضعیت کلی قره‌باغ
- ۱۲۹..... ۲- نگاه اجمالی به وضعیت کلی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز
- ۱۳۱..... ۳- بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۱۳۳..... ۱-۳- روند تکوین بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ

- ۱۳۳-۳-۱-۱- تحولات بحران قره‌باغ پیش از فروپاشی اتحاد شوروی.....
- ۱۴۵-۳-۱-۲- تحولات قره‌باغ پس از فروپاشی اتحاد شوروی (سال‌های اوج بحران).....
- ۱۵۶-۳-۱-۳- بحران قره‌باغ در حال حاضر.....

#### فصل چهارم: یافته‌های تحقیق..... ۱۵۹

- ۱۶۰-۴-۱- بنیان‌های جغرافیایی بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ.....
- ۱۶۰-۴-۱-۱- ادعاها و اختلافات سرزمینی بین آذربایجانی‌ها و ارمنی‌ها.....
- ۱۶۵-۴-۱-۲- جابجایی جمعیتی در قره‌باغ (ورود ارمنی‌ها - خروج آذربایجانی‌ها).....
- ۱۶۷-۴-۱-۳- اختلافات قومیتی - دینی بین آذربایجانی‌ها و ارمنی‌ها.....
- ۱۶۹-۴-۱-۴- پتانسیل‌های استراتژیکی و اهمیت اقتصادی قره‌باغ برای طرفین.....
- ۱۷۰-۴-۲- عوامل دخیل در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ.....
- ۱۷۰-۴-۲-۱- فروپاشی نظام ژئوپلیتیکی دو قطبی.....
- ۱۷۲-۴-۲-۲- انتقال از نظام ژئوپلیتیکی دو قطبی.....
- ۱۷۳-۴-۲-۳- واقعیت‌های سیاسی - جغرافیایی قفقاز جنوبی.....
- ۱۷۷-۴-۲-۴- اختصاصات ژئوپلیتیکی حوزه جغرافیایی بحران قره‌باغ.....
- ۱۷۹-۴-۲-۵- جایگاه حوزه بحرانی قره‌باغ در نظام ژئوپلیتیک جهانی.....
- ۱۸۲-۴-۲-۶- فقدان توازن ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی.....
- ۱۸۳-۴-۲-۷- ساختار روابط ژئوپلیتیکی در بین بازیگران بحران قره‌باغ.....
- ۱۸۶-۴-۲-۸- رقابت در حوزه بحران قره‌باغ.....
- ۱۹۰-۴-۲-۹- اختلاف منافع بازیگران.....
- ۱۹۱-۴-۲-۱۰- میراث یا ذهنیت تاریخی طرفین درگیر در بحران قره‌باغ.....
- ۱۹۴-۴-۳- بازیگران بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ.....
- ۱۹۴-۴-۳-۱- بازیگران.....
- ۲۱۰-۴-۳-۲- عوامل تأثیرگذار بر رفتار بازیگران در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ.....
- ۲۱۰-۴-۳-۲-۱- رویکرد راهبردی بازیگران.....
- ۲۱۴-۴-۳-۲-۲- کدهای ژئوپلیتیکی سیاست خارجی بازیگران.....
- ۲۱۷-۴-۳-۲-۳- تعلقات ژئوپلیتیکی بازیگران.....
- ۲۲۱-۴-۳-۲-۴- نگرانی‌های ژئوپلیتیکی بازیگران.....

- ۲۲۸..... ۴-۳-۳- عوامل تفوق بازیگران داخلی در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۲۸..... ۴-۳-۳-۱- گریز از انزوای ژئوپلیتیکی
- ۲۳۰..... ۴-۳-۳-۲- حداقل وابستگی ژئوپلیتیکی
- ۲۳۲..... ۴-۳-۳-۳- وزن ژئوپلیتیکی بالا
- ۲۳۳..... ۴-۳-۳-۴- گرایش ایدئولوژیک در بستر گرایش ژئوپلیتیکی
- ۲۳۶..... ۴-۳-۳-۵- ثبات داخلی و سیاست ملی نظام‌مند
- ۲۴۰..... ۴-۳-۳-۶- سیاست خارجی و دیپلماسی کاملاً پویا
- ۲۴۵..... ۴-۳-۳-۷- حمایت و پشتیبانی خارجی
- ۲۴۷..... ۴-۳-۳-۸- مشروعیت ملی دولت درگیر در بحران
- ۲۵۰..... ۴-۳-۳-۹- توان اقتصادی و دورنمای پیشرفت اقتصادی - اجتماعی
- ۲۵۲..... ۴-۳-۳-۱۰- برخورداری از توان نظامی برتر
- ۲۵۴..... ۴-۴- روند مدیریت بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۵۴..... ۴-۴-۱- میانجی‌گری در بحران قره‌باغ
- ۲۶۲..... ۴-۴-۱-۱- ماهیت میانجی‌گری در قره‌باغ
- ۲۶۴..... ۴-۴-۱-۲- انگیزه میانجی‌گری در حل بحران قره‌باغ
- ۲۶۶..... ۴-۴-۱-۳- ماحصل میانجی‌گری در قره‌باغ
- ۲۶۹..... ۴-۵- پیامدهای بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ

## فصل پنجم: تحلیل یافته‌ها، ارزیابی فرضیه‌ها و نتیجه‌گیری..... ۲۷۴

- ۲۷۵..... ۵-۱- تحلیل یافته‌ها
- ۲۷۵..... ۵-۱-۱- روند ایجاد بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۷۶..... ۵-۱-۲- مبانی جغرافیایی بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۷۷..... ۵-۱-۳- عوامل دخیل در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۸۸..... ۵-۱-۴- بازیگران بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۲۹۴..... ۵-۱-۴-۱- عوامل تأثیرگذار بر رفتار بازیگران در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۳۰۳..... ۵-۱-۴-۲- عوامل تفوق بازیگران داخلی در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۳۱۸..... ۵-۱-۵- روند مدیریت بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ
- ۳۲۳..... ۵-۱-۶- پیامدهای بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ

|     |                                   |
|-----|-----------------------------------|
| ۳۲۶ | ۵-۲- ارزیابی فرضیه‌های پژوهش..... |
| ۳۳۳ | ۵-۳- نتیجه‌گیری.....              |
| ۳۴۳ | منابع.....                        |
| ۳۴۳ | منابع فارسی.....                  |
| ۳۴۹ | منابع لاتین انگلیسی.....          |
| ۳۵۸ | منابع لاتین ترکی.....             |
| ۳۶۴ | چکیده انگلیسی.....                |

### فهرست شکل‌ها

|     |   |
|-----|---|
| ۱۶  | مدل (۱-۲): ساختار محتوایی یا روند پژوهش.....                                    |
| ۹۴  | مدل (۲-۱): روند شکل‌گیری منطقه بحرانی.....                                      |
| ۹۵  | مدل (۲-۲): گونه‌های مشخص بحران‌های بین‌المللی.....                              |
| ۹۶  | مدل (۲-۳): روند شیوع بحران در سطوح مختلف فضایی.....                             |
| ۱۰۱ | مدل (۲-۴): اختصاصات ژئوپلیتیکی حوزه بحرانی.....                                 |
| ۱۰۳ | مدل (۲-۵): ارتباط ماهیت بحران ژئوپلیتیکی با ساختار روابط ژئوپلیتیکی.....        |
| ۱۰۴ | مدل (۲-۶): اشکال مختلف رقابت در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                      |
| ۱۰۶ | مدل (۲-۷): تضاد منافع در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                             |
| ۱۰۸ | مدل (۲-۸): رفتار بازیگران در قالب نگرش استراتژیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی..... |
| ۱۰۹ | مدل (۲-۹): نقش کدهای ژئوپلیتیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                   |
| ۱۱۰ | مدل (۲-۱۰): نقش تعلقات ژئوپلیتیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                 |
| ۱۱۲ | مدل (۲-۱۱): ابزارهای موفقیت طرفین درگیر در بحران ژئوپلیتیکی.....                |
| ۱۱۳ | مدل (۲-۱۲): نقش انزوای ژئوپلیتیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                 |
| ۱۱۴ | مدل (۲-۱۳): نقش وابستگی ژئوپلیتیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                |
| ۱۱۷ | مدل (۲-۱۴): یارگیری استراتژیکی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                    |
| ۱۱۸ | مدل (۲-۱۵): اهمیت توان اقتصادی در بستر بحران ژئوپلیتیکی.....                    |
| ۱۲۳ | مدل (۲-۱۶): مدل بحران ژئوپلیتیکی.....   |
| ۲۷۵ | مدل (۵-۱): روند بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ.....                                   |

- مدل (۵-۲): نقش فروپاشی نظام دو قطبی در ایجاد بحران قره‌باغ ..... ۲۷۷
- مدل (۵-۳): نقش دوره انتقال از نظام دو قطبی در ایجاد بحران قره‌باغ ..... ۲۷۸
- مدل (۵-۴): واقعیت‌های سیاسی - جغرافیایی قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۷۹
- مدل (۵-۵): اختصاصات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۰
- مدل (۵-۶): جایگاه حوزه بحرانی قره‌باغ در نظام جهانی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۱
- مدل (۵-۷): نبود توازن ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۳
- مدل (۵-۸): ساختار روابط ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۴
- مدل (۵-۹): رقابت در قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۵
- مدل (۵-۱۰): اختلاف منافع در قفقاز جنوبی و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۶
- مدل (۵-۱۱): حافظه تاریخی ارمنی‌ها - آذری‌ها و بحران قره‌باغ ..... ۲۸۸
- مدل (۵-۱۲): بازیگران داخلی در بحران قره‌باغ ..... ۲۸۹
- مدل (۵-۱۳): بازیگران منطقه‌ای در بحران قره‌باغ ..... ۲۹۰
- مدل (۵-۱۴): بازیگران فرامنطقه‌ای در بحران قره‌باغ ..... ۲۹۱
- مدل (۵-۱۵): نهادها و سازمان‌های بین‌المللی در بحران قره‌باغ ..... ۲۹۳
- مدل (۵-۱۶): نقش دیاسپورای ارمنی در بحران قره‌باغ ..... ۲۹۴
- مدل (۵-۱۷): راهبردهای مختلف بازیگران بحران قره‌باغ در قفقاز جنوبی ..... ۲۹۵
- مدل (۵-۱۸): کدهای ژئوپلیتیکی بازیگران بحران قره‌باغ ..... ۲۹۷
- مدل (۵-۱۹): تعلقات ژئوپلیتیکی بازیگران بحران قره‌باغ ..... ۲۹۹
- مدل (۵-۲۰): نگرانی‌های ژئوپلیتیکی بازیگران بحران قره‌باغ ..... ۳۰۲
- مدل (۵-۲۱): نقش انزوای ژئوپلیتیکی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۰۴
- مدل (۵-۲۲): نقش وابستگی ژئوپلیتیکی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۰۵
- مدل (۵-۲۳): نقش وزن ژئوپلیتیکی آذربایجان - ارمنستان در جریان بحران قره‌باغ ..... ۳۰۷
- مدل (۵-۲۴): نقش ایدئولوژی ژئوپلیتیکی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۰۸
- مدل (۵-۲۵): نقش ثبات داخلی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۱۰
- مدل (۵-۲۶): نقش ماهیت سیاست خارجی آذربایجان - ارمنستان در جریان بحران قره‌باغ ..... ۳۱۲
- مدل (۵-۲۷): نقش پشتیبانی خارجی از آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۱۴
- مدل (۵-۲۸): نقش مشروعیت ملی دولت‌های آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۱۵
- مدل (۵-۲۹): نقش توان اقتصادی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۱۶

- مدل (۵-۳۰): نقش توان نظامی آذربایجان - ارمنستان در روند بحران قره‌باغ ..... ۳۱۷
- مدل (۵-۳۱): میانجی‌گران بحران قره‌باغ ..... ۳۱۹
- مدل (۵-۳۲): ماهیت میانجی‌گری در بحران قره‌باغ ..... ۳۲۰
- مدل (۵-۳۳): انگیزه میانجی‌گری در بحران قره‌باغ ..... ۳۲۱
- مدل (۵-۳۴): ماحصل میانجی‌گری در بحران قره‌باغ ..... ۳۲۲
- مدل (۵-۳۵): پیامدهای ژئوپلیتیکی بحران قره‌باغ ..... ۳۲۴
- مدل (۵-۳۶): پیامدهای اقتصادی بحران قره‌باغ ..... ۳۲۶
- مدل (۵-۳۷): الگوی رفتاری بازیگران در بحران قره‌باغ ..... ۳۲۹
- مدل (۵-۳۸): نقش عوامل دخیل در بحران قره‌باغ ..... ۳۳۱
- مدل (۵-۳۹): نقش میانجی‌گری در بحران قره‌باغ ..... ۳۳۲
- مدل (۵-۴۰): مدل بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ ..... ۳۳۸
- مدل (۵-۴۱): مدل جامع بحران ژئوپلیتیکی ..... ۳۴۲

#### فهرست نقشه‌ها

- نقشه (۱-۱): حوزه اختلاف در بحران قره‌باغ ..... ۴
- نقشه (۴-۱): تغییرات مرزها در حوزه قره‌باغ در سال ۱۹۲۰ ..... ۱۳۶
- نقشه (۴-۲): تغییرات مرزها در حوزه قره‌باغ در سال ۱۹۲۱ ..... ۱۳۸
- نقشه (۴-۳): تغییرات مرزها در حوزه قره‌باغ در سال ۱۹۲۱-۱۹۲۴ ..... ۱۳۹
- نقشه (۴-۴): روند اشغال قره‌باغ از سال ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۳ توسط ارمنی‌ها ..... ۱۵۶

#### فهرست جدول‌ها

- جدول (۱-۱): مروری بر تعدادی از تحقیقات پیشین ..... ۶
- جدول (۴-۱): حدود جغرافیایی آذربایجان در آثار تاریخی ..... ۱۶۲



فصل اول: مقدمه و کلیات طرح پژوهش

## ۱-۱- مسأله پژوهش

تاریخ مطالعات علمی در خصوص بحران‌های بین‌المللی زیاد طولانی نیست. نخستین بار از اواسط قرن بیستم، برخی محافل علمی-آکادمیک و سیاسی-دیپلماتیک در آمریکا و انگلستان درصدد تحقیق درباره بحران‌های بین‌المللی در جهت تطبیق و مقایسه آنها به منظور دستیابی به عوامل و عناصر متشکل در بروز بحران‌ها و یافتن الگوهایی جهت پیش‌بینی و پیش‌گیری آثار ناشی از آنها برآمدند. مطالعه بحران‌های بین‌المللی و بررسی شیوه‌های مدیریتی در مورد آنها در نظام جهانی پیچیده کنونی از جهات گوناگون حائز اهمیت است. چرا که شناخت ریشه‌ها و علل بروز و ظهور بحران‌ها، انواع بحران‌های بین‌المللی، و پیامدهای متفاوت آنها ضمن آن که در زمینه جهت‌دهی و مدیریت صحیح سیاست خارجی دولت‌ها، شناخت جامع‌تری از محیط بین‌الملل فراهم می‌سازد، می‌تواند در جلوگیری و به حداقل رساندن آثار منفی بحران‌ها یاری دهنده دولت‌ها و بازیگران درگیر در بحران باشد.

در واقع، بلحاظ دانش راهبردی یکی از روش‌های پیشگیری از وقوع بحران‌ها بویژه در محیط بین‌المللی، داشتن معرفت نظری از طبیعت و ماهیت بحران است. یعنی هر چه ابعاد مختلف بحران‌ها بیشتر و دقیق‌تر مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گیرد و هویت وجودی آنها عمیق‌تر ریشه‌یابی شود، شناخت بهتر و کامل‌تری حاصل خواهد شد. در این بین، از جمله بحران‌هایی که می‌توان بلحاظ ماهیت، دلایل بروز، بازیگران درگیر، الگوی رفتاری بازیگران، پیامدها و ... شخصیت ویژه‌ای برای آنها در بین بحران‌های بین‌المللی و منطقه‌ای قائل بود، بحران‌های ژئوپلیتیکی هستند که متأسفانه در متون مربوط به بحران‌های بین‌المللی هیچ وجه تمایز مشخص معرفتی بین این دسته از بحران‌ها با بحران‌های سیاسی که رایج‌ترین نوع بحران‌های بین‌المللی هستند دیده نمی‌شود. اصولاً، بحران‌های ژئوپلیتیکی آن دسته از بحران‌های بین‌المللی هستند که از منشأ کاملاً جغرافیایی برخوردارند. این موضوع مهمترین مشخصه بحران‌های ژئوپلیتیکی است.

به عبارتی، بحران‌های ژئوپلیتیکی حاصل اختلاف کشورها و گروه‌های متشکل سیاسی-فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف ارزش‌ها و عوامل جغرافیایی هستند. معمولاً، بحران‌های ژئوپلیتیکی دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند.

- موضوع و عامل بحران، کنترل و تصرف یک یا چند ارزش جغرافیایی اعم از طبیعی و انسانی است که این موضوع در مدل کشور «های پوتیتکا»ی هاگت که به تشریح و تبیین منابع جغرافیایی تنش و بحران در محیط بین‌المللی پرداخته است به خوبی نشان داده شده است.

- بحران ژئوپلیتیکی از پایداری و تداوم نسبی برخوردار است و به سادگی قابل حل نیست. زیرا موضوع بحران و اختلاف ارزش‌های جغرافیایی هستند که جزو منافع ملی و جمعی محسوب می‌شوند. به عبارتی، آحاد ملت یا گروه متشکل انسانی از آنها درک منفعت جمعی و ملی دارد و بنابراین، قابل چشم‌پوشی نیستند و مصالحه درباره آنها به سختی انجام می‌پذیرد (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۸-۱۲۶).

- حل بحران‌های ژئوپلیتیکی مستلزم وجود فضای حسن نیت و روابط دوستانه بین طرفین اختلاف (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۱۷۶)؛ تقسیم‌پذیر بودن ارزش جغرافیایی و منفعت متعارض، به گونه‌ای که هر کدام از مدعیان به سهم مناسبی دست یابد و رضایت آنها حاصل شود؛ نامتوازن بودن مناسبات قدرت، بطوریکه یک طرف منازعه از قدرت برتر برخوردار باشد و بواسطه قدرت نمایی خود رقبا یا طرف مقابل را مجاب به پذیرش خواسته خود کند و بدین‌گونه کنترل ارزش جغرافیایی مورد منازعه را در دست گیرد. اما، چنانچه بحران ژئوپلیتیکی با روش‌های صلح‌آمیز حل نشود و تداوم بحران باعث ایجاد بی‌صبری در یکی از طرفین شود، یا تلقی تحول در موازنه قوی و یا احساس تهدید پدید آید، چنین بحرانی به جنگ ختم خواهد شد.

- بحران‌های ژئوپلیتیکی هر چند شکل سیاسی به خود می‌گیرند، ولی با نوع خاص بحران‌های سیاسی متفاوت هستند. بحران‌های سیاسی عامل بروز تنش در روابط دولت‌ها با یکدیگر می‌باشند و ممکن است به سردی روابط، قطع روابط و حتی جنگ و درگیری منجر شوند. برخلاف بحران‌های ژئوپلیتیکی که دیرپایی از ویژگی‌های آنهاست، بحران‌های سیاسی زودگذر بوده و به سادگی قابل حل هستند.

- و نهایتاً، اینکه در بحران‌های ژئوپلیتیکی الگوی مداخله چند سطحی شکل می‌گیرد. به عبارتی، سطوح مختلفی از بازیگران در ارتباط با بحران درگیر می‌شوند (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۳۰-۱۲۸).

در مجموع، با توجه به آنچه که گفته شد، تجارب مختلف بحران‌های بین‌المللی حاکی از آن است که برخی از این بحران‌ها اساساً از ماهیت ژئوپلیتیکی برخوردار هستند که از مهمترین آنها می‌توان به اختلافات سرزمینی، مناقشات قومی - نژادی و اختلافات و رقابت‌های دینی در دهه‌های اخیر بویژه در شبه جزیره بالکان (مناقشات خونین بالکان در پی تجزیه یوگسلاوی)، مناقشات خونین خاورمیانه (فلسطین - اسرائیل) در چند دهه گذشته، اختلافات عمیق هند و پاکستان در جامو و کشمیر، مبارزات استقلال طلبی در مناطق مختلف جهان از جمله چین، اوستیای جنوبی، قره‌باغ و ... اشاره

کرد. در این بین، بحران قره‌باغ از شاخص‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی است که در حال حاضر با توجه به طبیعت خاص بحران، بعد بین‌المللی به خود گرفته است. کارشناسان ایده‌های مختلفی درباره علل این بحران بیان می‌کنند. به اعتقاد برخی، بحران قره‌باغ نتیجه ادعاهای سرزمینی متقابل ارمنی‌ها و آذربایجانی‌ها در قره‌باغ است. متقابلاً برخی آن را ماحصل اختلافات قومی - دینی بین دو ملت ارمنی و آذربایجانی می‌دانند. برخی دیگر علل بحران را در رقابت‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی قدرت‌ها در قفقاز جنوبی جستجو می‌کنند.

نقشه (۱-۱): حوزه اختلاف در بحران قره‌باغ



منبع: (Demirtepe, 2011: 96)

در هر صورت، بحران قره‌باغ در زمره مناقشاتی است که با حوادث تاریخی در هم تنیده شده است. مسئله قره‌باغ علاوه بر اذهان سیاستمداران دو کشور در حافظه تاریخی مردم دو کشور نقش بسته است و گمان نمی‌رود به آسانی از اذهان پاک شود. کتب و اسناد منتشره در این زمینه مملو از کشتار، خونریزی و عقده‌گشایی‌های قومی و مذهبی است. یعنی، دشمنی بین دو ملت منحصر به مسائل سیاسی و سرزمینی نیست؛ بلکه جنبه‌های قومی و مذهبی نیز به خود گرفته است (واحدی،

۱۳۸۲: ۷-۲۱۶). به گونه‌ای که اکنون بعد از دو دهه هنوز این بحران حل و فصل نشده است و روند فعلی حاکی از آن است که آینده این بحران در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. در حال حاضر، به جرأت می‌توان گفت بحران قره‌باغ دیگر منازعه‌ای بین ارمنی‌های ساکن منطقه و آذربایجانی‌های محلی نیست. بحران قره‌باغ به خاطر ماهیت بازیگران موجود در آن و به لحاظ نوع مسائلی که بوجود آورده و خواهد آورد، بحرانی است که هر روز ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی آن زیادتر شده و این به نوبه خود حل بحران را سخت‌تر و پیچیده‌تر می‌کند.

در این زمینه، نظریه‌پردازان مدیریت بحران بر این اعتقادند که بسیاری از مناقشات خشونت‌آمیز را نمی‌توان به طور کامل و برای همیشه حل و فصل کرد. چرا که آنها نتیجه اختلافات ارزش‌ها و منافع جمعی جوامع هستند و همواره بازتولید شده و دائماً وجود دارند. بویژه که این اختلافات منجر به تأسیس نهادهای اجتماعی و توزیع قدرت از یک سو و از سوی دیگر باعث ایجاد حافظه تاریخی و اشتراکات و علایق پایدار می‌شوند. بنابراین، حل قطعی چنین مناقشاتی غیرواقعیانه تلقی می‌شود.